

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА

№ 1

МАРИОВО

ОТЪ

ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ

ТРЕТО НЕПРОМЕНЕНО ИЗДАНИЕ

Одобрено и препоръчано отъ Министерството на народното просвѣщение съ окръжно № 8464 отъ 1923 г.

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“

1942

МАКЕДОНСКА БИБЛИОТЕКА

№ 1

МАРИОВО

отъ

ГЕОРГИ ТРАЙЧЕВЪ

ТРЕТО НЕПРОМЕНЕНО ИЗДАНИЕ

Одобрено и препоръчано отъ Министерството на народното просвѣщение съ окръжно № 8464 отъ 1923 г.

СОФИЯ

ПЕЧАТНИЦА „ХУДОЖНИКЪ“

1942

Мариовска носия

ПРЪДГОВОРЪ КЪМЪ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ

Залисани въ революционните борби за извоюване свободата на Македония не оставаше време на насъ, си-новетъ на тази робска страна, да пишемъ и популяризираме хубоститъ на тоя милъ кжтъ отъ общото отечество на българина, нито да проучимъ страната въ друго отношение: природно, географско, геологично, икономическо, археологично и пр., а за ученитъ хора отъ свободна България страната Македония бѣ terra incognita.

Трѣбваше да изпитае послѣдните 7—8 години нещастията отъ войната, за да разберемъ, че твърдѣ малко познаваме страната, за която се водиха 2—3 освободителни войни. Нѣма да сбъркамъ, ако кажа, че както цивилни, тъй и военни повече нѣщо, може би, знаяха за французкитъ и английски колонии, отколкото за Македония. Считайки Македония за робска страна, мнозина невежи мислѣха, че и македонецъ е робъ както всички други роби по свѣта.

Македонскиятъ въпросъ остана неразрешенъ. Него бждещето ще разреши. На днешната младежъ и школското поколение — бждещето гражданство, може би, е орисано да види и регистрира освобождението на поробенитъ български земи. Ето защо, високъ патриотиченъ дългъ ни се налага да запознаемъ тази младежъ по-отблизо съ поробенитъ краища.

Не материални облаги, следователно, ме каратъ да се заловя за тази не по силитъ ми работа въ днешнитъ икономически времена, а изпълнението на още единъ дългъ къмъ родна Македония. Отъ моралната и материална под-

крепа на съзнателното и родолюбиво българско общество, както и отъ съдействието на учителската колегия, ще зависи реализирането на тази ми идея. Къмъ тѣхъ прочемъ апелирамъ.

София, 1923 год.

Г. Трайчевъ.

ПРѢДГОВОРЪ КЪМЪ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Появата на Македонска библиотека се посрещна доста симпатично отъ печата и обществото. Всички намѣриха за много навременно излизането на тая библиотека. Ласкавитѣ отзиви на критиката за напечатанитѣ книги отъ Македонска библиотека (№ 1 „Мариово“, № 2 „Дойринъ и неговото езеро“ и № № 3, 4, 5 „Прѣспа“), ми вдѣхвватъ вѣра за още по-добъръ успѣхъ въ начинанието ми, а бързото изчерпване на „Мариово“ ме заставя да я поднеса на четцитѣ въ второ издание, придружено съ карта на областта и снимки отъ мариовска носия.

Ползувамъ се отъ случая да изкажа сърдечна благодарность на всички ония, които ме насърдчиха и подкрепиха въ книжовното ми прѣдприятие „Македонска Библиотека“.

София, 1923 год.

Г. Трайчевъ.

ПРЕДГОВОРЪ КЪМЪ ТРЕТОТО ИЗДАНИЕ свободата на Македония наложи книжката Мариово да види трето непроменено издание. Мѣстното население именува областта *Марцово*, а не *мерихово* нито *морихово*.

София, 1942 год.

Георги Трайчевъ

МАРИОВО

Мариово е дива, недостъпна, планинска област със още по-диво — балканско население. Не напразно населението нарича Мариово арабийско място. И наистина, както въ далечното, тъй и въ по-близкото минало, Мариово е било гніздо и свърталище на нелегални хора. Въ по-старо време на тъй нареченитѣ „*комити*“ (Църне, Шике, Лажо и др.), а въ по-ново — на организационнитѣ чети. Но колкото Мариово е дива и недостъпна страна, толкова тя очаровава пътника съ своята дивностъ, естествени богатства, природа и старини. Съ една дума колкото измъченъ се чувствава пътника, възседналъ своето добиче, пътувайки цѣли 10—12 часа зименъ пътъ, за да стигне крайно нѣкое село (Витолица, Полчища, Връбско или Живоо), толкова въ душата си усеща наслада като види, че най-сетне, следъ всички прѣчки, се намира въ царството на „*вѣчно зеления боръ*“, — прибежище на мечката, рогача, дивата коза, фазана, сърната и други диви зверове. Не по-малко се пленява душата ти при мисълта, че тази дива страна е хранила и кърмила чудо нелегални хора, станала гробница на повечето отъ тѣхъ и още, че всѣка чука, върхъ и скала ти напомня нѣкое славно сражение за свободата на геройското население отъ тоя хубавъ кѣтъ на нашето мило отечество. Нѣма да сбърка човѣкъ, ако каже, че тукъ всѣка педя земя и всѣко камъче сж облѣни съ човѣшка кръвъ. Орисано било и днесъ славното това Мариово да запише още по-славни страници въ своята история, съ тригодишното и геройско отстояване гърди срещу гърди на нашитѣ левентъ войници срещу плеядата „*културни*

варвари“, състояща се отъ: англичани, французи, италианци, руси, сърби, гърци и купъ още пѣстрокожи африканци, азиатци, австралийци и други колонисти. Ето затова Мариово копнѣеша ми душата да го видя и посета.

* * *

На дѣсно отъ Вардора, почти въ срѣдата на западна Македония, между Тиквешъ, Саригйолската котловина, Раецъ и Пелагонийското поле, се намира красивата планинска област Мариово. Тя почива цѣла въ недрата на така наречения Мариовско-мегленски планински грамаденъ хорсъ, между споменатитѣ четири котловини. Мариово почва отъ Тиквешъ, направо отъ Полошкия манастиръ и се простира вълнисто по течението на р. Черна, между $39^{\circ}41'$, $40^{\circ}41'$ географическа ширина. Наоколо то е оградено съ високи гиздави планини, които го отдѣлятъ отъ неговитѣ питоми, плодородни и по-топли съседи, като го правятъ мжчно достъпно за лжчитѣ на цивилизацията и съвременния човѣшки напредѣкъ. Неговата северна граница се състои отъ планински остри скали, каквито сж: *Прешленъ* и *Радобилскитѣ* планини, въ лѣво отъ рѣката Черна. Южната граница е *Скочивирската клисура*, която, при историческия „Завой на Черна“, излиза на битолската котловина. На лѣво отъ рѣка Черна, помежду битолското поле и Мариово, е *Селечка* планина, а на дѣсно, измежду мегленията и Мариово, се намиратъ Мариовско-мегленскитѣ планини. Околитѣ, граничащи съ Мариово, сж: на изт. Тиквешко и Гевгелийско, на ютъ — Воденско, Караджабадско, на з. Леринско и Битолско, на с. Прилепско. Надлъжъ Мариово държи, отъ Скочивирската клисура до Полошкия манастиръ, около 50 клм., съ 1390 км^2 повърхнина, а срѣдната височина надъ морското равнище е около 1050 м. Тѣй че Мариово е най-високата и най-пространната котловина въ цѣла Македония, Отъ Нидже по С. И. посока

е историческото и фатално *Добро-поле* (1700 м.). *Петерникъ* (1440 м.) и *Кравица* (1160 м.).

Въ годинитѣ на последната световна война, ограднитѣ планини на Мариово, добиха ореола на *свещенни* за българското племе, понеже кръвта и коститѣ на храбритѣ български синове ни ги осветиха. И ако, при все това, Мариово бѣ останало и до световната война почти съвсемъ непознато за всички ни, то причинитѣ се криятъ въ нашата *слаба българска любознателностъ и твърдъ малкия интересъ къмъ изучаване българскитѣ земи*. Съ право единъ нашъ ученъ твърди, че ний имаме хора съ голѣми претенции за държавническо и дипломатическо ръководство, но които не знаятъ Вардара отъ кждѣ извира.

Едва прѣзъ 1917—1918 години отъ войната нѣкои отъ нашитѣ учени, като проф. Г. Кацаровъ, географътъ Д. Илковъ, посетиха тоя край и казаха на българина, че Мариово е областъ, която представя голѣмъ интересъ, както въ природо-научно, тъй и въ етнографско и археологическо отношение.

Мариовската котловина е лишена отъ голѣми равнини и поляни; повечето сж високи и масивни ридове и дълбоки долове. Въ подножието на високитѣ планини личатъ трѣвисти ржтове и баири, които даватъ жива представа на окото за вцепенени вълни на бивше великанско езеро, въ минути на раздражнено отъ вѣтроветѣ и буритѣ състояние. Скалитѣ носятъ гранитенъ характеръ съ гнайсови слоеве и сж отъ еруптивенъ (вулканически) произходъ отъ престарата (палеозойска) и мазозойска ери. Климатътъ е доста остъръ, почти сръдно-европейски и винената лоза не зрѣе. Долинитѣ сж доста дълбоки; рѣкитѣ сж бързотечни и богати съ вода. Всички планински разклонения, що гледатъ къмъ Мариово, освенъ Селечка планина, сж

богати съ гори и представятъ най-залесената частъ на Македония. Сжщо тъй богати сж и на паша.

Рѣката Черна лакатуши живописно презъ срѣдата на мариовската котловина, отъ западъ къмъ изтокъ и дѣли страната на северно и южно Мариово. Въ долното течение на рѣката страната се именува Горно-Мариово, а въ горното — Долно-Мариово. Първото още се нарича Прилепско Мариово, или Голѣмо, а послѣдното — Битолско Мариово, или Малко. Тамъ, при Малкото Мариово, е легендарния „Завоя на Черна“, историческа мѣстностъ на безброй незнайни гробове наши и вражески, дето днесъ стърчатъ изпотрошени части отъ дървени кръстове, а въ недалечно бъдеще, когато страната наново се освободи отъ вражески кракъ, великолепни паметници отдалечъ ще сочатъ на поколенията *българската военна слава*. Коритото на р. Черна, презъ мариовската областъ, е тѣсно и отъ младо произхождение. То е стръмно, шумливо и дълбоко, нѣгде съ утайване, по-доле бързотечно и съ водопади. Старото корито е при изворитѣ на рѣката, въ Демирхисарско-Желѣзнецъ. Битолското поле свързва тѣзи две (новото и старото) корита. Въ старо врѣме Черна минавала презъ битолското *неогенно езеро* и изтичала къмъ Сари-гьолъ по желѣзо-пжтната линия Битоля — Леринъ.

Грамаднитѣ земни промѣни въ Македония презъ време на терциера, коренно сж изменили първоначалния ѝ видъ. Тѣ не сж улеслили много оттичането на повършнитѣ ѝ води, напротивъ, сж имъ създали голѣми препятствия и предизвикали образуването на голѣми сладководни неогенски басейни, които едва къмъ края на неогена и въ началото на дилuviума си пробиватъ пжтища на изтичане. По такъвъ пжтъ е образувано съвременното легло на р. Черна, като пробива високитѣ и скалисти Мариовски планини.

Областътъ е добила названието си отъ владетелката ѝ Мара, сестра на последния български царь Шишманъ Търновски, който я далъ за жена на Султанъ Мурада I. Преданието разправя, че тя живѣла нѣколко години подъ името Кала-Мара и още Тамаръ-Мара, като явно изповѣдвала християнската си вѣра и възпитавала децата си въ християнски истини. Мускулманското духовенство, обаче, не могло да гледа Султанка тържествено да посещава черквитѣ и явно да прибира въ султанскитѣ палати свещенството и тамъ да ѝ се извършватъ християнскитѣ треби. Поради това негодувание и още по политически съображения, Султана предлага на Мара да приеме мохамеданската вѣра, но тя, по най-категориченъ начинъ, отказва да се потурчи. Тая случка се потвърждава и отъ следната пѣсень:

Царь Мурать Мари думаше:
 Маро ле, бѣла българке,
 Ела се, Маро, потурчи,
 Бѣла ханъмка да станешъ! и т. н.

Следъ като Мара не склонила на султанското предложение, да си промѣни вѣрата, и понеже Султана я много обичалъ, та не желалъ да ѝ пакости, предложилъ ѝ: да иска отъ него, каквото ще, но да се махне нѣгде далече, дето да не може да я вижда вече той, нито синътъ ѝ, който билъ на 4 годишна възраст. Последния не билъ нито кръстенъ, нито обрязанъ. Мара се съгласила и по-искала да ѝ се даде въ владение гористата областъ между Прилепъ, Битоля, Воденъ и Демиръ-Капия, която била частъ отъ неговото собствено владение. Султана обещава, снабдява я съ нужния ферманъ за това и я изпраща въ

опредѣлената областъ, като ѝ подарилъ още много имане и всичкитѣ ѝ драгоценни украшения и накити. Придружавали я по пѣтя до 500 души християни-тѣлохранители. Како стигнала до Прилепъ, изявила желание да се покалугери въ прилепския манастиръ св. Богородица — Трескавецъ, но калугеритѣ ѝ отказали, считайки я като престѣпница. Ядосана Мара, дава заповѣдь да избиятъ всички калугери, а манастира да опожарятъ. Следъ туй Мара избира за седалище хубавото село Витолица, дето издигнала великолепни палати, а покрай рѣката Черна сградила новъ манастиръ, по име Чебрениски — св. Димитъръ. Отъ тогава тази областъ добила името *Мариово*. Турцитѣ казватъ *Мариова*, което ще рече *Марийна земя* или *Марийна страна* (поле). Прилепчани и другитѣ околности казватъ *Мариоо*, като изпускатъ буквата *в* (Мариово). Мѣстното население само се именува *Мариовецъ*, *Мариовци*. И тъй, да именоваме за напредъ, историческата тази областъ, *Мариово*, а не *Морихово*.

Мара управлявала владението си самостоятелно и независимо чрезъ селски кметове, назначавани по изборъ. Витолишкия кметъ е билъ главатаръ надъ останалитѣ и се наричалъ *Земски кметъ*. Той ималъ подъ властта си още известенъ брой сеймени, които се наричали *Земски сеймени*. Следъ Марийната смъртъ, областъта Мариово отново влиза въ състава на Турската империя и Марийнитѣ палати, заедно съ великолепния Чебрениски манастиръ, турцитѣ разрушили, за да не остане споменъ отъ Мариовската самостоятелностъ. Останки отъ Марийнитѣ дворци и до днесъ стърчатъ край с. Витолица. Областьта, обаче, продължава да се управлява отъ *Земски кметъ*, който билъ наследственъ. Той управлявалъ по старитѣ предания и мѣстни обичаи. Така продължило до преди 70 години, когато последния *Земски кметъ*, отъ село Полчища — *Трайко Христовъ Чаковъ* е билъ убитъ, за да се тури

край и на номиналната макаръ самостоятелностъ на Мариово.

Като владение на Мара-Султанка, тази областъ се ползувала съ известни привилегии. Населението било освободено отъ голѣми данъци и на по-силнитѣ (юнаци) мжже било разрешено да носятъ оржие. Тази традиция продължава до недавна, като я наследили и другитѣ Султанки следъ Мара. Като дете помня — преди 40 години, мнозина мариовци идваха на пазаръ, въоръжени съ пушки „кременачки“.

Малкиятъ данъкъ, що плащало Мариово, се прибиралъ отъ бирникъ — мѣстенъ жителъ, назначаванъ направо отъ Султанката, по препоръка отъ прилепската власть. Сжщо къмъ привилегиитѣ се отнасяло и запрещението на турци да се заселватъ въ тая областъ. Ето защо тукъ нѣма нито педа турска земя. Чифлици на българи има, но турски липсватъ. Затуй Мариово се слави и въ народнитѣ умотворения (пѣсни, приказки и пр.), като „мирна земя“.

Събирането на данъка — „Султанино“, така се наричалъ опредѣления данъкъ за Султанката, ставало единъ пжтъ въ годината. За тая цѣль въ всѣко село имало по единъ четвъртитъ камъкъ съ издълбани дупки на горната страна. Числото на дупкитѣ отговаряло на числото на семействата въ селото, а голѣмината на дупкитѣ отговаряла на имотното състояние на данѣкоплатеца. Щомъ пристигне бирника въ селото, събирали се домакина на всѣко семейство и въ присѣтствието на бирника, длѣженъ билъ всѣки домакинъ да напълни опредѣлената дупка отъ бирника съ „аспри“. Остатѣци отъ такива камѣни още личатъ въ нѣкои села. При гробищата на с. Витолица запазенъ е квадратенъ камъкъ съ 30 дупки, които отговаряли на броя на кжщитѣ. Тогава селото броело 30 кжщи. Предаването данѣчнитѣ суми на прилепската власть ставало съ голѣма тържественостъ. Земскиятъ кметъ, придруженъ отъ 1—2 кмета, яхнали на добри кове, добръ

облечени, въоръжени и предвождани отъ двама земски сеймени, облечени въ еничерска носия, занасяли паритѣ въ Прилепъ. Гледайки съ злоба на този *гяурски каба-даилѣкъ*, властѣта и беговетѣ намислили да турятъ края на него. Така и станало, следъ убийството на последния земски кметъ.

Въ ктлтурно-просвѣтно отношение Мариово стои много назадъ. Населението е просто, наивно и невежно. Живѣе патриархално и въ малки низки кѣщи заедно съ добитѣка си. Цѣлата страна до „хуриета“ броеше само 1—2 училища. Страната е лишена отъ интеллигентни сили. Отъ Мариово само единъ момѣкъ е свършилъ IV класъ на Солунската гимназия прѣди 35 години и другъ единъ — свещеническия курсъ въ Скопие. И духовенството въ тоя край се отличава съ своята простота. Курсѣтъ на неговото образование билъ Витолишкото училище, което съществувало още отъ 1829 год. подъ ръководството на калугера *Люнгоръ*, родомъ отъ с. Кокре (мариовско) и възпитаникъ светогорски. Учебнитѣ предмети сж били: наустница, псалтирь и евангелие. Витолишкото училище е било разсадникъ за просвѣта въ страната. Отъ тамъ излизали дяди и попове, макаръ и съ твърде ограничени познания. Подобно училище, въ старо време, е имало и въ Чебреникия манастиръ (мариовско). Макаръ, че тѣзи училища сж давали на страната дяди и попове, простотата и невежеството, както у духовенството, тѣй и у населението, сж твърдѣ типични. Населението, въ религиозно отношение, е повечето суевѣрно. То е толкова просто, че не знае правилно и да се кръсти. Въ кѣщи икона и кандило рѣдко познаватъ. Въ единъ жгълъ на кѣщата, срещу празникъ, палятъ свѣщи и ги лепятъ по стенитѣ. Въ повечето села старитѣ черкви сж низки, малки и тъмни

само съ по една-две дупки, вмѣсто прозорци. Простотата и невежеството на мариовеца сж създали не малко анекдоти. Така, приказва се, че нѣкога мариовеца, като идвалъ въ града на пазаръ, купувалъ симидъ отъ фурната и ялъ своя домашенъ хлѣбъ съ симида, вмѣсто сирене. Друго; Веднѣжъ „Хитъръ Пѣю“ (мариовски) отишълъ за дърва въ бора. Покатерилъ се и застаналъ на клона, що билъ го сѣкълъ. Съ клона пада заедно и „Хитъръ Пѣю“ и главата му отскочила на нѣкжде. Събрали се мириовци и гледатъ труптъ на „Хитъръ Пѣю“ безъ глава. Питатъ се единъ съ другъ „имаше, или нѣмаше глава „Хитъръ Пѣю“. Съ положителностъ никой не могълъ да твърди дали ималъ глава, затуй решили да запитатъ „Хитъръ Пѣювица“ — жената на Пѣя. Тя отговорила, че не знае дали имаше глава „Хитъръ Пѣю“, но помни какво всѣка година, отъ Великденъ на Великденъ, купувалъ си по една „*валавица*“ — капа. Мариовецътъ и днесъ почита костенурката за свята, защото при запалване снопитъ по нивята, считали виновница близкостоящата костенурка, която ужъ била отъ Бога пратена да стори това чудо. Той се моли на костенурката, казвайки ѝ „Марѣна Чурѣна“ ти палишъ, ти гасишъ и лепва свѣщи по ковчега за умилюствяване. Веднѣжъ единъ мариовецъ дошълъ въ града да пазарува по случай свадбата на сина си. Явилъ се при бакалина за покупки и взелъ да му се оплаква отъ голѣмитѣ разности. Бакалина подкрепилъ думитѣ на мариовеца съ свои притурки, като казвалъ, че разноскитѣ се искатъ за свадба — *мадба*, вино — *мино*, ракия — *макия*, чалгия — *малгия* и др. такива и мариовеца се изплашилъ отъ двойнитѣ разности, що трѣбвало да стори за *мадба*, *мино*, *макия*, *малгия* и др. и решилъ да се откаже отъ свадбата. На другъ дукянъ, обаче, му направили по-проста смѣтка, безъ тѣзи прибавки, та мариовеца се успокоилъ и направилъ покупкитѣ си за сватбата. Друго. Мариовецъ

бива почерпенъ съ кафе, въ което умишлено е сипана солъ, вмѣсто захаръ. Изпива си кафето безъ роптание и на въпроса: хубаво ли е кафето, — отговаря, че било малко солѣнко.

Градското население счита мариовеца за синонимъ на „глупакъ“, „простакъ“ и го именува съ прозвищение „торлакъ“. Тиквешани пъкъ наричатъ мариовеца за укоръ съ името „дуйка“. Голѣма отговорностъ, за това невежество на мариовеца, се пада на черковно-училищнитѣ власти (прилепската черк.-учил. община, пелагонийската митрополия и Екзархията). Пълна незаинтересованостъ отъ страна на тия органи царѣше по отношение културо-просвѣтата на тоя забравенъ край. Кракъ владишки рѣдко бѣ стѣпвалъ тамъ. За просвѣта нито дума ставаше изъ канцелариитѣ на помѣнатитѣ фактори до „Хуриета“, когато се създаде инспекторския институтъ. И тогава даже Екзархията действуваше много мудро. Трѣбваше грѣцката пропаганда, насърчавана отъ турската власть, да засили своитѣ агитации чрезъ агентитѣ си; учители, учителки, доктори, четници, подкупи; трѣбваше да сме нѣми свидетели на погърчаването на тоя чисто бѣлгарски край, трѣбваше да мине година врѣме, за да си отворимъ очитѣ и спасимъ страната съ контра-мѣрки. Сега вече (1909 г.) сторихме всичко за да наваксаме загубата и дѣдо владика взе по често да посещава тоя край и училища отворихме въ много отъ селата; и архиерейско намѣстничество се откри въ с. Витолище; и III класно училище се създаде съ икономически пансионъ при него.

* * *

Говора на мариовеца по ударение е близо до тиквешкия. Ударението пада винаги на втория слогъ, като не отива по-далечъ отъ третия слогъ. Примери: воденица, валавица и пр., съ членъ воденицата, тепавицата и т. н.,

ударението стои пакъ на третия слогъ. Енклитичнитѣ форми въ мариовския говоръ не влияятъ на ударението. По синтаксисъ и етимология тоя говоръ е еднакъвъ съ прилепския. По речникъ мариовския говоръ е запазилъ много старински форми и думи, които ясно го отличаватъ отъ всички съседни говори. *Мисуръ* казватъ на блюдо (чения европейска) *каленица* (паница отъ прѣстъ) и др. Мариовскиятъ говоръ е твърде чистъ и отъ чужди думи и смесици. За неговата чистота най-много сж спомогнали следнитѣ обстоятелства: планинския характеръ на страната я прави мжнодостъпна и изолирана отъ посетители чужди и съседни; тамъ нѣма нито турчинъ, нито грѣкъ, нито влахъ, нито сърбинъ, нито албанецъ, нито даже циганинъ. Мариовеца непознава и емигрирането (гурбетлъка). Той е така здраво привързанъ къмъ родната стреха, че никакви условия и обстоятелства немогатъ го откъсна отъ нея. Презъ време на последната война Мариово бѣ фронтъ, страната се обърна на пепелище, но мариовецътъ не мръдна отъ тоя край нито като бѣжанецъ, нито по чужбина (Америка и другагѣ) за печалба и прехрана. Той знае и познава само града, дето единъ пжтъ седмично слиза на пазаръ. Такъвъ твърдъ и консерваторъ мариовеца е и къмъ езикъ, вѣра, нрави и обичаи. Мариовеца и слѣдъ 50 и 100 години нѣма да усвои и научи нито една най-проста сръбска думица.

Женитѣ обичатъ да се цапатъ лицето съ разни бѣлила и червила. Въ нѣкои села върлува сифилиса, придобитъ отъ сношения съ турцитѣ. Оригинални сж и кръстнитѣ собствени имена: Браянъ, Стале, Бино, Китанъ, Зойка, Крайо и др. Още по-оригинална е мариовската носия — женска и мъжка.

Мариовката коситѣ си оплита на много ситни плетени, като предъ очитѣ, покрай челото, засукватъ частъ отъ тѣхъ, за да привързватъ *коцлето*, — вълнени плитки на върви, украсено съ 3—4 реда тенекиени жълтици и

съ други калаени и сребърни монети. Предъ ушитѣ под-
сичатъ косата като кадъни. *Кошулята* е дълга, отъ
домашно дебело платно, съ много шарки и везове. Надъ
кошулята носятъ *шайкѣ*, вълнена дреха безъ ржжаве,
дълга до кръстѣта, изпъстрена съ разни шарки. Туй об-
лѣкло се препасва съ поясъ, плетенъ отъ вълнени върви,
дълъгъ 5—6 метра. Отпредъ тургатъ *фута* (престилка).
Надъ нея се прпеасва друга престилка, везана съ сърмени
и алови прежди, а върху нея тургатъ сребърни *пафти*.
Върху туй облѣкло навира се *ресачка*, шаечна дреха безъ
ржави, дълга до коленѣ, везана отъ страни съ разни
шарове. На гърлото носятъ гerdани, отъ 2—3 реда наниз
сребърни и калаени пари. На ушитѣ иматъ *ушници*, дълги
и тежки, отъ стари сребърни пари. На главата турятъ
сокаи, подобно на епитрахиль, широкъ 2 педи и дълъгъ
до подколентъ платненъ изрѣзъ, украсенъ съ разни дрън-
кала тенекиени, калаени. На ржцетѣ, отъ китката до ла-
кѣта, носятъ *наржквици*, плетени отъ вълна, съ червена
багра. На краката, отъ глезенитѣ до коленѣтѣ, носятъ
калци, сжщо плетени отъ разноцвѣтна вълнена прежда.
— И мжжката носия е доста оригинална. *Кошуля* отъ
домашно дебело платно съ боѣници (плисета) въ кръстѣта;
ржавитѣ и яката изпъстрени съ разни шевици, аловъ
цвѣтъ и клябоданъ. *Бечви*, шаячни гащи — бѣли или
черни. *Поясъ*, вълненъ, червенъ, прстегнатъ съ рѣмъкъ
и тока. *Кюрдия*, шаячна, изпъстрена и дълга до коленѣ.
Ресачка, шаячна, ресиса, черна или бѣла, дълга до над-
коленѣ. Надъ ресачката слагатъ *кусале*, шаечна кжса до
пояса дреха, безъ ржави, както кюрдията и ресачката.
Чорапи вълнени, дебели, подвързани при коленѣтѣ съ
подвезки, тъкани аловни коланчета. На главата носятъ
плетено *канче*, или албанско *кече*, обвито съ черна или
бѣла плетена *чалма*, дълга 1'50—2 метра.

Много от момчетата до юношеска възраст не си стрижат коситѣ, а ги оплитатъ на една или две плитки (пръцлета) и ги носятъ пуснати като женитѣ, или свити подъ капата като поповетѣ. Възрастнитѣ мъже си бръснатъ цѣлата глава, или оставятъ частъ отъ темето си небръснато.

* * *

Въ замѣна на пословичната простота на мариовеца природата пъкъ щедро е надарила мариовското население съ чудесна хубостъ и красива — стройна снага, особено женския полъ. Цѣлото население се отличава съ висока стройна фигура, яко тѣлосложение и хубави черти на лицето. И при тази тѣлесна хубостъ, като се прибави и пѣстрата, гиздава женска селска носия, украсена съ всѣкакъвъ видъ сребърни и други накити, имаме красавици, каквито рѣдко се срещатъ. За нещастие, бидейки страната планинска малко е производителна, та, сжщата тази красавица принудена е лѣтно време да слиза въ града и за 5—6 гроша дневно да става аргатка по турскитѣ чифлици, кждето, често пѣти по неволя, отдаваше си тѣлото на мръсници агаряни. А не бѣха рѣдки случаите на насилствено потурчване. Всѣко лѣто свидетели бѣха прилепчани на нѣколко потурчвания. Често пѣти тѣзи насилия даваха поводъ за конфликти между дветѣ вѣри — мохамеданска и християнска. Помня, дете малко бѣхъ, когато за едно такова потурчване стана на кракъ цѣлото бѣлгарско население отъ града и по най-демонстративенъ начинъ искаше предаването отъ властѣта насила потурчената мариовска мома. Разбунтувалия се народъ се умири само, когато се предаде момата въ ржцетѣ на родителитѣ ѝ. Не малко развратъ се внесе въ тоя край и отъ така нареченитѣ *спахии*. Надпреварване ставаше между разнитѣ агалари и беюве за кой да закупи спяхилъка въ мариовско, съ единичката целъ да блудствува и развратничи съ цѣлия си

антуражъ, състоящъ се отъ цѣла дузина изметчии, чибукчии и тѣмъ подобни развратници. Никой българинъ не смееше да се яви конкурентъ за юшура на мариовско. Това право имаше само турчмина. Следъ покупката на селото агата се настанява на квартира въ оная кѣща, гдето има най-хубава мома. Момата презъ всичкото време на стоенето на спахията въ селото, ще слугува и се навърта около него. Тя ще му постели леглото; тя ще вдигни постелките; ще полива вода; ще слага трапезата и пр. и пр. услуги и измъчвания. По такъвъ начинъ момата става агова *посестрима* — фаворитка.

Въ замѣна на туй посестримство момата е обсипана съ подаръци (шарена шамия, коланче, бѣлило, червило, сребърни и калаенн нанизии и пр.). Щомъ спахията съ своитѣ хора, се насити на първата посестрима, избира си втора, трета и т. н. Случвало се до 4—5 такива фаворитки да има въ едно село. За най-щастлива се счита оная кѣща, чиято мома стане посестрима на агата. Кѣщата се протежира отъ агата и никой не смѣе да закачи съ нѣщо нѣкой членъ отъ семейството, нито добитѣка или други имотъ. Кога настѣпи време момата (фаворитка) да се омѣжи, агата избира момѣка и особено щастливъ е оная младежъ, комуто се падне да има за съпруга посестримата на агата! Не малко сѣ способствували за тоя развратъ и тогавашнитѣ лоши обстоятелства. Населението е било беззащитно, предъ разнитѣ разбойници и по такъвъ начинъ — чрезъ своитѣ момии и булки, е гледало да мине подъ опеката и протекцията на нѣкой бей, ага или падарина (турчинъ). Не се минаваше пазаренъ день (сѣбота) да нѣма убийство на нѣкой мариовецъ. А често пѣти се правѣха и масови убийства на цѣла група пазарджии изъ селечкия пѣтъ. Това побратимяване и често пѣти свързанитѣ съ него убийства, следва на практика до създаването на револю-

ционната организация въ страната. Съ появата на първите нелегални хора, се тури край на това положение.

* * *

Било време, когато пространните мариовски гори (92,200 кв. м.), съставлявали голѣмъ дѣлъ отъ поминѣка на населението. А главното поминѣчно занятие на населението е било скотовѣдството, понеже областта е изобилствувала съ сочни и богати пасища. На тази голѣма надморска височина, дето трѣвата се зеленѣе неомърсена и едра и кждето мухата слабо борави, а водопойщата сж бистри като сълза, — условията за широко скотовѣдство сж най-благоприятни. Тогава Мариово е изкърмявало ежегодно до сто хиляди дребенъ рогатъ добитѣкъ. Угоенъ и съ сладко питателно месо, този добитѣкъ привличалъ множество купувачи, които идвали отъ Солунъ и Цариградъ и закупували овните за есенята.

Днесъ икономическото положение на Мариово е едно отъ най-незавидните. Цѣлата страна, съ изключение на нѣколко само селца, е прошарена съ камѣкъ. Рѣдко нѣкоя челядъ да се радва на парче земя. Поминѣка имъ се състои отъ дърводѣлство, слабо скотовѣдство и аргатлѣкъ. Работните сили, въ прилепското поле, за жетва и вършидба, сж отъ Мариово. Земята слабо ражда: ржжъ, овесъ, фасулъ и малко овощия. Оранята извършватъ доста оригинално. Хвърлятъ семето първо, па после го заравятъ. Само тукъ — тамъ край Черна се забелѣзватъ малки полянки, засети съ веселъ кукурузъ. Въ околността на селата Дуйне, Каленъ, Кокре по лѣвия брѣгъ на р. Черна, ставатъ хубави круши, наречени „гърлести“, които се ценятъ скжпо на пазаря. Млѣчните продукти: масло, сирене, извара сжщо така се ценятъ по-високо отъ другаде. Мариовската вълна и мариовското говедо на пазаря иматъ по-добра цена. Само че едриятъ рогатъ добитѣкъ се пред-

почита повече за клане, поради вкусното месо, отколкото за работа. Добитъка (крави, волове) и той е дивъ, понеже расте и се отгледва на пълна свобода изъ горитѣ и скалитѣ, безъ никаква грижа отъ стопанитѣ. Само въ лошо и студено време добитъка самъ се прибира изъ кошаритѣ и колибитѣ, построени изъ стръмнитѣ и скалисти горски рзаклонения. Пространнитѣ борови гори доставятъ дървенъ строителенъ материалъ на: прилепско, битолско, леринско, тиквешко, гевгелийско и воденско. Освенъ ръчнитѣ бичкии, има и водни чаркове, построени по р. Черна. До преди пострѣйката на ж. п. линия Скопие — Солунъ, Мариово снабдяваше и Солунъ съ дървенъ материалъ. Населението още помни какъ спускали голѣми чамови „трупѣ“ по Черна и отъ тамъ по Вардара надолу за къмъ Солунъ, образувачи грамадни „салове“, натоварени отъ крайбрѣжнитѣ градове и рѣчни скели съ жито и други търговски артикули.

И природнитѣ богатства не сж малко въ страната. Каменни вжглища, желѣзни руди, тебеширови пластове (креда), гипсъ, хромова руда, реалгаръ, аурипигментъ, синъ камъкъ, минерални води (кисели и солени) има на много мѣста. На много мѣста личатъ следи, които сочатъ, че рударството въ Мариово е сжществувало още въ XII в. Презъ 1885 год. сж били направени първитѣ сериозни изучвания върху рударското богатство на областта, които сж дали добри резултати. Цѣлото това богатство стои неизползвано. Само рожденския „мадемъ“ се експлоатира отъ 1891 г. отъ френска компания, кждето работятъ отъ 200—500 работника. Тамъ се добиватъ арсеникови, хромови руди и синъ камъкъ.

Не сж малко и старинитѣ въ Мариово. Въ рожденскитѣ рудници има следи отъ рудничарство още отъ срѣд-

нитѣ вѣкове. Полошкиятъ манастиръ е зиданъ по стиль на Охридскитѣ черкви и личи, че е доста старъ. Други стари манастири сж: Чебреньския при с. Бзовикъ и св. Богородица при с. Манастиръ. По-новъ е манастира св. Илия при с. Мелница. Той е граненъ прѣзъ 1872 год. Въ околността на с. Дуйне има развалини на 4—5 мѣста, отъ нѣкогашни стари заселища. Тѣ сж: *Лисиче*, край р. Черна; *Малево* и *Голѣмово село*; сжщо и *Ревдолъ*. Населението на тѣзи стари селища преди 150 години забѣгнало отъ чума и отъ золуми. Сбрали се въ сегашното Дуйне и образували ново селище.

Южно отъ с. Дуйне, край рѣката Лисичеи, има високъ баиръ съ развални манастирски. Уцѣлѣли личатъ отдѣлни килии. Така сжщо личи и пѣтя, що води отъ развалинитѣ до близкия лѣвъ брѣгъ на р. Черна. Между селата Бешища и Градешница, въ мѣстността *Самока*, намиратъ се много развалини отъ черквища. Преданието говори за 70 черкви. А днесъ личатъ 10—13 полуразвалени сгради, припокрити съ слама. Наоколо личатъ стари гробища, наричани отъ населението „*елимски*“, обѣрнати по посока северна. Презъ 1897/98 уч. година учителя А. Петровъ е правилъ разкопки при тѣхъ и намиралъ скелети на хора великани, съ дълги бедра и голѣми черепи. Между скелетитѣ срещали сж гривни, прѣстени и др. украшения. На 2 часа раздалечъ отъ с. Дуйне, по пѣтя за р. Черна, на близо при мостѣтъ, стърчатъ, на една височина, развалини отъ стара черква, наричани Маркови кули. Наблизо има и стари гробища. Покрай самата рѣка въ скалата има изображение на светецъ, изтритъ отъ времето.

Но най-интересни и важни открития сж намѣрени при селото Витолища, които сведочатъ за римски заселища, па даже говорятъ и за обитаването на предисторическия човѣкъ. Прѣзъ 1917 година учителя С. Стефановъ, като ст. подофицеръ при 2 Тракийска дивизия билъ натоваренъ

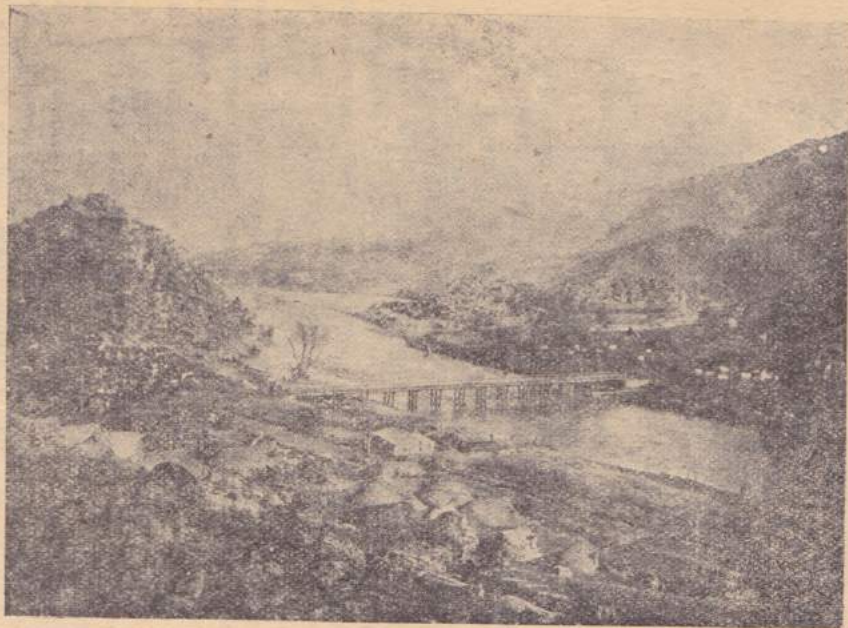
да направи нѣкои археологически разучвания и разкопки въ околността на с. Витолища и Полчища. Прѣзъ 1918 година съ научна мисия е посетилъ тоя край и г. проф. Гавр. Кацаровъ. Отъ направенитѣ изучвания се установява, че при с. Витолища имало селище още въ пред-историческата епоха. Въ мѣстността Св. Петка е разкопана една могила, въ която сж намерени фрагменти отъ примитивни глинени сѣдове и полирани каменни орждия отъ неолитичната епоха. По-голѣмо значение е добило това селище отъ римската епоха, както личи отъ много други паметници отъ тази епоха, намерени въ околността на селото. Така: въ мѣстността „*Царевецъ*“ (грамадитѣ) сж разкрити основитѣ на разрушени римски сгради и намерени три релефа. Други два релефа сж намѣрени въ мѣстността „*Царицина нива*“. Намѣренъ е и римски гробъ съ плочи, който криелъ само единъ скелетъ, въ мѣстността „*Змиѡвъ трѣнъ*“. При Св. Петка е разкопана стара църква още отъ старохристиянската епоха. Въ мѣстността „*Урвичъ*“ сж открити 6 християнски гроба съ 50 скелети. Сжщо и въ съседното село Полчища, въ мѣстността „*Садевитъ*“, открити сж разни паметници отъ римска епоха. Както преданието за владението на Мариово отъ Мара, Царъ Шишмановата сестра, така и открититѣ старини, сочатъ, че селото Витолища е играло въ старо време значителна роля.

* * *

Въ тази дива, мжчнодостѣпна и изолирана овчарска страна, която въ много отношения прилича на Аркадия и Пелопонезъ, нѣма други по-удобни пѣтища отъ конски и кози пѣтеки. Пѣтуването става съ конь, муле и магаре. Щастливо бѣ, обаче, сжщото това скрито, неизвестно и мжчнодостѣпно Мариово, презъ последната война, бидейки фронтъ на бѣлгарската армия, да се удостои съ шосейни

пътища, по които денонощно кръстосваха: коли, файтони, камиони и автомобили по разни посоки и направления. Нѣщо даже повече. То биде процепено отъ въздушни линии, начинающи отъ Троячката гара, по пътя Градско — Прилепъ, и минавайки край с. Бѣловодица, стигаха, далече негде изъ мариовско, въ тила на армията. Отъ Прилепъ за Мариово вървятъ само два мжчнопроходими пътища. Единиятъ зима юго-източна посока, презъ Селечка планина, а другия — южна и минава край с. Щавица. Първиятъ е стръменъ и почти отвесенъ и се нарича *Бѣлочешменски*, — отъ името на чешмата, която кацнала високо въ планината, отъ далечъ се бѣлѣе, като орлово гнѣздо. Вториятъ пътъ е по-достъпенъ и се нарича *плочата*. Вжпрѣки това първия се предпочита, като по-прѣкъ. По него предпочитатъ да пътуватъ пешеходци и добитѣци съ леки товари.

Слѣдъ 3 часа доста уморителенъ пътъ отъ Прилепъ, прѣко презъ Селечка планина, стига се най-високия връхъ на планината нареченъ „*Буди-машъ*“. Тукъ е водораздѣла между Прилепъ и мариовско. Отъ тукъ си води началото *Свинска рѣка*, която минава край с. *Кокре*. Коритото ѝ образува дълбоки урви и долища. До Кокре се стига за 1 часъ. То е началното село на Мариово. Брои 66 кѣщи. Има черква — Св. Духъ. Тукъ ставатъ най-хубавитѣ круши *гърлести*, частъ отъ които се праскали на Султанката въ Цариградъ. Отъ Кокре пътя води южно, по дѣсния брѣгъ на Свинска рѣка и за 5 ялм. се стига с. *Каленъ* съ 40 кѣщи. Сборъ става на Спасовъ день. Прѣзъ 1905 г. селото биде нападнато отъ андарты и изгорѣха 19 кѣщи и убиха 13 д. селяни. С.-източно отъ Каленъ, на раздалечъ 1 часъ е с. *Дуйне* съ 138 кѣщи и черква св. Димитрий. Училище иматъ отъ 1880 г. Дуйне презъ турския режимъ, бѣ седалище на Мюдуринъ. Има жандармейски постъ и кѣшла за аскера. Поради честитѣ сношения съ аскера и чинов-

Расимъ-беговъ мостъ на р. Черна подъ с. Дуйна

ницитѣ дунчани сж съ покварени нрави. По с. западна посока на разстояние $1\frac{1}{2}$ часъ е с. *Пещани* съ 45 к. и черква св. Георги. С.-източно отъ Дуйне, на раздалечъ 1 часъ отстои с. *Вепърчани* съ 64 к. и черква св. Спасъ. Има и училище. На северъ отъ горното село, на разстояние 6 к. м. и близо до лѣвия брѣгъ на р. Черна е разположено с. *Гудяково* съ 30 к. С.-източно отъ него, на $1\frac{1}{2}$ ч. разстояние е с. *Галища* съ 80 к. Административно то се числеше къмъ Тиквешко. На 2 часа раздалечъ отъ с. Дуйне по ю.-западна посока е с. *Крушейца* (родно мѣсто на Толе-паша, войвода отъ 1903—1906 г.) съ 56 к. и черква св. Арангелъ. Въ селото има 6—7 чифлици. Най-големия чифликъ е на Бомболови отъ Прилепъ. Два километра западно отъ него е с. *Пчанища* съ 100 к. Селото *Писокалъ* е чифликъ съ 4 кжди, разположено западно отъ Каленъ на 5 к. м. по пжтя *плочата*. Всички горе изброени 10 села се числеха къмъ Дунския мюдурлукъ и сж отъ лѣвата страна на р. Черна.

За да стигнемъ моста на р. Черна, ще вземемъ пжтя южно отъ с. Дуйне. Минава се Свинска-рѣка, наричана още Лисичка рѣка, пресичаме каменистото възвишение „*Докино*“ и следъ два часа пжтъ сме на лѣвия брегъ на рѣката, при Маркови-кули. Насреща стърчатъ развалини отъ старъ мостъ, по-горѣ стърчатъ други такива прѣзъ рѣката Черна се минава по 4 арковия здравъ дървенъ мостъ, дългъ 116 крачки. Рѣката си добила това несимпатично име „*Черна*“ не отъ пакоститѣ, що прави на околното население, а отъ черния цвѣтъ на водата ѝ, който личи че е черенъ като вжгленъ, въ горното ѝ течение, при самия изворъ въ Демиръ Хисарско, надъ селото Желѣзнецъ. Тукъ грамадното количество вода, което блика отъ подножието на една скала, има черенъ цвѣтъ, навѣрно придобитъ отъ каменовжгленитъ леговища, или отъ черната желѣзна руда (Магнетитъ F_3O_4), която изо-

билва въ тоя край. На едно разстояние отъ 100 метра ясно личи черния цвятъ на водата по продължението на рѣката. отъ вливането на буйнитѣ планински рѣкички: Илинска, Спространска и други притоци, рѣката Черна се избистря. Не сж били малко и жертвитѣ, обаче, що всѣка почти година поглѣщаше Черна на *Возарския панаиръ*. На Гюргевъ-денъ всѣка година ставаше голѣмъ панаиръ при с. Возарци на р. Черна. Щомъ рѣката напусне ма-риовско-радобилскитѣ тѣснини, разлива се и образува широко корито при селото Возарци. Тукъ се събираше грамадно количество добитѣкъ; овце, кози, крави, волове, коне, магарета отъ тиквешко, велешко и прилепско и ставаше 3 дневенъ панаиръ презъ турския режимъ. Черна дѣли тиквешко отъ прилепско. Сношенията на хората и прехвърлянето на стоката ставаше само съ голѣми пър-вобитна направа кораби. Тогава рѣката е най-пълноводна. Отъ голѣма навалица и невнимание не се минаваше па-наирска година безъ жертви на хора и добитѣкъ.

Другъ мостъ на Черна има при Чебрeнския манастиръ, Той е камененъ. Като се мине дървения мостъ подъ с. Дуйне, навлиза се въ скалиста мѣстность „*Примкитъ*“ (пусия, позиция), пжтя изъ която лакатуши целъ часъ. Целата тази мѣстность е окървавена съ човѣшка кръвъ и съ право добила името си „*Примкитъ*“. Отъ тукъ една пжтека води ю.-з., друга източно. Първата се издига високо по дѣсния брѣгъ на Черна, минава скалисти мѣста и слѣдъ 1 часъ стига с. *Манастиръ*. То брои 28 кжщи и има старъ манастиръ Св. Богородица. Околността на селото е богата съ тебеширови (креда) пластове. Преди 40 години прилепскитѣ училища си служеха съ тоя тебеширъ, който съ товари, на голѣми буци, се донасяше на пазаря. Южно отъ селото на 2 ч. разстояние е разположенъ Чебрeнския манастиръ Св. Димитри, надъ самия дѣсенъ брѣгъ на рѣката. Той притежава грамадно богат-

ство. Има воденица съ 12 камъни, гори, ниви, градини. Въ старо време тукъ е имало училище съ славянско четмо. Отъ черковния въпросъ (1870 г.) е владение на гръцката патриаршия. Източно отъ манастира на раздалечъ по 2—3—4 клм. едно отъ друго стоятъ селата: *Бзовикъ* съ 40 кжщи, *Груница* — 32 к., *Будимирици* — 65 к. *Старавина* — 50 к., *Градешница* — 165 к. Всички тия села граничещи съ манастира, останаха подъ патриаршеско влияние. Голѣми суми харчеше гръцката пропаганда за закрепването на тия села до възстаническата година, а следъ туй, чрезъ тероръ на гръцки андарты, поддържахе гръкоманския духъ у населението. Много мариовчета отъ тия села бѣха пращани по Атина и другаде, за да ги възпитаватъ и учатъ на гръцки езикъ. Отъ такива ренегати сж повечето гръкомани въ Битоля, като Д-ъ Налевъ и др.

Пжтя, що води отъ „*Примкитъ*“ по източна посока, върви високо по лѣвия брѣгъ на р. Бутурица, дѣсенъ притокъ на Черна. Той пресича урви и хълмове, обрасли тукъ тамъ съ джбовъ храсталакъ. Следъ 1 часъ стига се мѣстността „*Троаиъ*“, отъ кждето почватъ пжтни разклонения по 3 посоки: единъ пжтъ води ю. източно за с. Бешища, другъ — източно за с. Мелница и Полчища и трети — с.-източно за с. Витолица. Разстоянието между горнитѣ села е по 6—7 клм. едно отъ друго. Надъ с. *Полчища* (*Пѣчища*) се издига планината Св. Петка, отдето се виждатъ снѣжнитѣ върхове на Нидже пл., късно презъ лѣтото. Селото брои 90 кжщи. Иматъ черква Св. Спасъ и училище още отъ 1892 год. И туй село бѣ често заплашвано и нападано отъ андартитѣ, идещи отъ къмъ воденско. При едно нападение ограбиха всички славянски черковни книги. Дадени сж и човѣшки жертви за бранене националността, но андартитѣ не успѣха да го завладеятъ. Явни агенти на гръцката про-

паганда бѣха разнитѣ стражари и чиновници изъ тоя край, заплашвайки населението съ тероръ. Въпрѣки това не се поддаде на гръкоманство нито Полчища, нито друго нѣкое село. Село *Бешища* има 170 кѣщи и черкви Св. Илия и Св. Петка. Отъ туй село бѣ родомъ грѣцкия войвода Цицо, бившъ бѣлгарски такъвъ, който съ тероръ и подкрепа на стражата отъ жандарм. кула, нахождаща се въ селото, сполучи да затвори бѣлгарското училище. Повече отъ 30 жертви е дало селото въ борба съ андартитѣ за отстояване своята националностъ. Село *Мелница* отстои 3 клм. далечъ по двата брѣга на р. Бутурица. Преди 60 години селото броело 50 кѣщи, но отъ золуми на разбойници, населението било прокудено изъ околнитѣ села. До 1900 г. то е имало 10—12 кѣщи. Отъ андарски нападения, обаче, забѣгнали сж всички по съседнитѣ села и днесъ селото е пусто, — само стърчещитѣ изпаднали сгради сочатъ за неговото минало. Южно отъ селото на 500 м. раздалечъ е издигнатъ новъ манастиръ Св. Илия. Ктиторъ на Манастира е дѣдо Стале отъ с. Полчища, умрѣлъ прѣди 10 години на 115 годишна възраст. Манастира е съграденъ прѣзъ 1872 год., а зографисанъ прѣзъ 1881 год. Заелъ се дѣдо Стале съ съграждането на манастира отъ тѣга за Чебрењския манастиръ, който имъ отнелъ грѣцкия владика. Наоколо манастира има хубави сгради и хамбари. Притежава доста недвижимъ имотъ и още говеда, коне, мулета, овце, кози, свини, улища (пчели). Стопанисва се умѣло. И отъ манастира андартитѣ взеха три жертви. Отъ слушащитѣ заклаха трима въ самата черква, предъ владиковия престолъ.

Нагоре отъ с. Мелница, по с.-и. посока, пѣтя върви изъ клисури, образувани отъ р. Бутурица. Следъ единъ часъ пѣтъ стига се главното мариовско село *Витолица*. То брои 168 кѣщи, 1225 жители, и е съ двѣ черкви, двама свещеници и училище, датираще отъ 1829 год. Се-

лото е по-заселено. Срещатъ се хубави жилища; има ба-
ханица, кжшла за аскера (около 200 души) и правител-
ственъ домъ (мюдурлукъ). Витолица е централно мѣсто за
околитѣ: Прилепъ (12 ч.), Леринъ (14 ч.), Воденъ (14 ч.),
Гевгели (15 ч.), Тиквешъ (12 ч.), Битоля (12 ч.). Главно
занятие на селото е дърводелството. Източно отъ селото
е Кравица пл., съ най-високия върхъ *Перунъ*. Планината
е обрасла съ гъста борова гора, която държи 2—3 часа
на дължъ. Тя снабдява околнитѣ пазари съ дървенъ
строителенъ материалъ. Витолица бѣ родно мѣсто на Бине
Антоновъ, свършилъ IV кл. на Солунската гимназия прѣзъ
1884/85 г. и синъ му Стоянъ, свършилъ свещеническия курсъ
въ Скопие. Той бѣ учителъ до последно време и борецъ за
националностъ срещу андартитѣ. Източно отъ Витолица,
по разклоненията на Кравица пл., е с. *Рождень* съ 90
к. и 703 жители. По с.-з. посока, на 5 клм. отъ с. Вито-
лица е с. *Живоо*. Отъ тукъ презъ време на възстанието
(1903 г.) се отправиха прилепскитѣ възстаници, на брой
около 500 души, за да нападнатъ турския аскеръ при Ви-
толишката кжшла. Селото брои 27 кжщи и е родно мѣсто
на мариовския български войвода Зойката. Иматъ черкви
Св. Петка и Св. Димитъръ. И туй село бѣ нападнато отъ
андартитѣ, изгорѣха го и убиха 18 души селяни. На 1
часъ раздалечъ отъ Живоо е селото *Врѣбско*, разполо-
жено по дѣсния брѣгъ на р. Черна, срещу с. Галища.
Селото брои 33 кжщи и има черква Св. Архангелъ. С.-и.
отъ Живоо на 15 клм. е последното мариовско село *Клино*
съ 70 кжщи и черква Св. Архангелъ. Ново мариовско
село е *Петалино*, съградено отъ прѣди 20 години. То
брои 20 кжщи и спада въ старитѣ патриаршески села
наредъ съ с. Груница.

* * *

Двѣ думи и за *Добро поле*. Видехме, че Добро
поле е една отъ височинитѣ на Мариовскитѣ планини.

Макаръ да носи името „поле“, то заема най-високата частъ (1700 м.) на тия планини. Следъ него иде Петерникъ (1440 м.) и Кравица (1160 м.). Въ подножието на Добро поле сж разположени старитѣ гръкомански села; Бзовикъ, Старавина, Градешница, Будимирци, Груница и Петалино. Презъ последната война тукъ стана „пробива“ и последва катастрофата за българското племе. Не съмъ воененъ, нито стратегъ, но всички знаемъ, че най-уязвими бѣхме (по цѣлия фронтъ) при *Яребична* (Дойрански секторъ), *Прилепско поле* (Кукуречански секторъ), *Междуетерния участъкъ* (Преспански секторъ) и кота 1250 — *Червената стѣна*. Казвамъ, за горнитѣ пунктове, най-уязвими бѣха, защото терена не представлява никаква стратегия; той е или равно поле, както прилепско — Кукуречани, или слабо възвишение, каквито бѣха останалитѣ мѣстности. И ако тамъ, дето неприятеля презъ време на 2—3 години хвърли всички свои запаси, съ страшни и яростни атаки и адски огньове, отъ които земята трепереше, за да направи пробивъ, — не сполучи, колко повече, можеше да се предполага, че той ще направи пробивъ на Добро поле — едно иѣсто планинско и стратегично. Никой уменъ човѣкъ, па билъ той воененъ или не, нѣма да повѣрва това. Друго. Нека допустнемъ, най-сетне, че пробива е станалъ. Що пречееше на армията да се спре на друга линия — естествено укрепена, каквито изобилствуватъ изъ Мариово? Казахме по-рано, че Мариово е планинска страна и на всѣкжде прошарена съ жбести скали, хълмове, урви, възвишения, долове, които умело използвани, могатъ да служатъ за крепка защита предъ неприятелския огънь. Ако и тия естествени укрепления не можеха да задържатъ нашата армия, то защо не спрѣ на рѣката Черна, която е втора, още по-сигурна и по-стратегична естествена крепостъ, по цѣлото продължение на Мариово? Ако най-сетне и тукъ не се

задържахме, защо не спрѣхме по *селечко-радобилски* *високи планински разклонения*, които образуват една силно укрепена и извънмерно стратегична зона, презъ която пиле мъчно може да прехвъркне, дето се казва, Най-малкото, което можеше да се придобие, ако отстъплението станеше редовно и планомерно по тѣзи естествено-укрепени линии, то е, че тила щѣше да отстъпи и се прибере въ редъ и порядъкъ. Ето защо, кой каквото ще да казва по тоя катастрофаленъ пробилъ, фактътъ, че частъ отъ армията не искаше повече войната, мъчно се отрича.

* * *

А когато наново настѣпи свободата въ Македония, а тя (свободата) ще настѣпи по-скоро, може би, отъ колкото се надяваме, защото грамаднитѣ жертви, пролетата кръвъ на четници, възстаници и войници, бѣха дадени за право и свѣтло дѣло, което рано или късно ще успѣе,—тогава ще видимъ дивото и неприветливо инакъ Мариово, посещавано отъ любителитѣ на туризма и лова, подмани отъ хладния и чистъ балкански климатъ, отъ хубавата и бистра като кристалъ планинска вода и отъ разнообразния дивечъ. Тогава и българската аристокрация, която пилѣ излишнитѣ си пари по курорти изъ чужди страни, ще предпочете да се приюти изъ недрата на тоя най-високъ кѣтъ въ Македония, дето мухата рѣдко долита. Ще се заредятъ тогазъ и многобройнитѣ поклонници отъ близки и далечни страни, начело съ много майки, сестри и съпруги, за да търсятъ незнайнитѣ гробове на своитѣ мили, паднали тукъ, за свободата на тоя край и посетителитѣ, що любопитствуватъ да видятъ фаталното Добро-поле! Ахъ, това Добро-поле, колко майки разплака! Не ще ли дойде день да се реванширашъ и оправдаешъ хубавото си име *Добро-поле*, което сега напомня само тъга и скѣръбъ?! Да, дойде тоя день!

Следната таблица нагледно ни представя броя на селищата, населението, училищата и манастирите въ Мариово:

№ по редъ	Име на селището	Брой на къщи	Брой на население	Брой на училищата	Брой на учениците		Брой на манастирите
					м.	ж.	
1	Дуйне . . .	138	1224	1	13	3	
2	Пещани . . .	45	280	—	—	—	
3	Кокре . . .	56	446	1	9	4	
4	Каленъ . . .	40	360	1	8	2	
5	Вепърчани . .	64	520	1	12	3	
6	Гудяково . . .	30	280	—	—	—	
7	Крушеица . . .	56	470	—	—	—	
8	Пчанища . . .	100	620	—	—	—	
9	Галища . . .	80	535	—	—	—	
10	Писокалъ . . .	4	46	—	—	—	
11	Манастиръ . .	28	208	—	—	—	Св. Богородица
12	Бзовикъ* . . .	40	420	—	—	—	Чебрецки Св. Димитри
13	Груница* . . .	32	240	—	—	—	
14	Будимирци* . .	65	618	—	—	—	
15	Старавина* . .	50	590	—	—	—	
16	Градешница*. .	165	1170	—	—	—	
17	Петалино* . . .	20	98	—	—	—	
18	Полчища . . .	90	696	1	11	—	
19	Бешища . . .	170	1047	—	—	—	
20	Мелница . . .	—	—	—	—	—	Св. Илия
21	Витолица . . .	168	1225	1	23	8	
22	Рожденъ . . .	90	703	—	—	—	
23	Живоо . . .	27	230	—	—	—	
24	Връбско . . .	33	360	—	—	—	
25	Клино . . .	70	495	—	—	—	Полошки Св. Богородица
	Всичко . . .	1561	12881	6	76	20	4

*) Селата съ звездичка сж гръкомански

"МАРИОВО" от Г. Трайчевъ.

КАРТА НА МАРИОВО

МЪРКА 1:30000

ЗНАЦИ: ○ — село
- - - — конски път
— — — — — ГРАНИЦИ на Мариово

ЦЕНА 10 ЛЕВА

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македония
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres